

Klió 2005/3.

14. évfolyam

Tradíció és modernizáció: a dán jóléti állam történelmi gyökerei

Skandinávia – és ezen belül Dánia – történetének jelentőségét az adja, hogy jelenleg ezek az északi államok a világ legfejlettebb és leggazdagabb országainak számítanak, de ez nem volt mindig így. A vikingek az első ezredforduló idején nem gazdagságukról, hanem rabló hadjárataikról voltak ismertek. A középkorban, sőt még az újkor elején is a szegény államok sorába tartoztak, de mégis történt valami, ami gyökeresen megváltoztatott mindent, ami tanulságos példa lehet bármelyik ország számára.

A magyar történettudomány nem foglalkozik kellő mélységében Skandinávia történetével, aminek az lehet az oka, hogy a nagy földrajzi távolság miatt kevés a közös történelmi kapcsolat. Ennek eredményeképpen igen kevés összefoglaló munka látott napvilágot hazánkban. Magyarul utoljára 1976-ban jelent meg ilyen munka, igaz az is egy szovjet szerző műve (*A. Sz. Kan*). Általánosságban igaz, hogy a magyar kutatók inkább a dán mezőgazdasággal, az oktatási ill. a politikai rendszerrel foglalkoznak. Ezen túlmenően 1939-ben *Boldizsár Iván* írt összefoglaló jellegű könyvet Dániáról. (Az ELTE skandinavisztika szakára felvételizőknek sem tudnak többet ajánlani magyar nyelven).

Knud J. V. Jespersen, a Dél-Dániai Egyetemen a modern történettudomány professzora, aki a Yale Egyetemen is vendégelőadó. A szerző rendkívül sok friss, angol nyelvű könyvet és tanulmányt használt fel műve megalkotásakor, amely egyrészt azért öröndetes, mert ez azt bizonyítja, hogy a dán történelem – és így Dánia – népszerűsítésében elől járnak, másrészt a dán történelem Európa érdeklődésére is számot tart, és ennek köszönhetően jó az érdekérvényesítő-képességük. Mintaértékű, hogy a szerző dán nyelven írt munkáját egy éven belül angolul is kiadták. Az angol nyelvű munkák mellett a felhasznált irodalom mintegy felét dán könyvek teszik ki. A források elsősorban a két brit követ jelentésére támaszkodnak. A könyv célja tulajdonképpen az, hogy megmagyarázza: a dán nemzeti karakter és a politika hogyan vezetett el a fenntartható (?) jóléti állam megvalósításáig.

Átfogó jellegű művében a szerző nagy folyamatokat vizsgál túlzott részletezés nélkül, és 500 év fejlődését magyarázza és értékeli dán szemszögből, de elfogultságtól mentesen. A mű nyolc részre tagolódik, melyek mindegyike más perspektívából vizsgálja az elmúlt 500 év eseményeit. A bevezető a szerző célkitűzéseit tartalmazza az összehasonlító történetírás módszertanát segítségül hívva. A második fejezet a kül- és biztonságpolitikával foglalkozik. A harmadik és negyedik rész a belpolitikát vizsgálja a jóléti állam megvalósításáig, az ötödik fejezet az egyház és a kultúra kérdésköréit tárgyalja, a hatodik és a hetedik a gazdasági folyamatokkal foglalkozik, az utolsó fejezet, az összefoglalás pedig megválaszolja a bevezetőben feltett történelmi kérdéseket, emellett lényegében Dánia mai nemzetközi helyzetének történelmi gyökereit is megvilágítja.

A 2004-ben publikált Dánia története című művének vezérmotívuma az, hogy két – egymástól 300 évnyi távolságban – Koppenhágában szolgálatot teljesítő brit nagykövet, nyomtatásban is megjelent, különböző véleményének okait magyarázza meg. Az első diplomata *Robert Moleswort*, aki 1690 körül tartózkodott a dán fővárosban, majd hazatérte után 1694-ben publikálta *An account of Denmark as it was in the Year 1692* című könyvét, melyben nem festett bizalomgerjesztő véleményt a dánokról, sőt magát a nyelvet is szörnyűnek találta. Szerinte a nép reménytelen szegénységben élt, az abszolút rendszer teljes elnyomásában, ami leginkább a rabszolgasághoz hasonlítható.

Egyik kései utóda, *Sir James Mellon*, az 1980-as években volt nagykövet Dániában, s korábban az Aarhusi Egyetemen is hosszabb időt töltött el. 1992-ben jelentette meg *About old Denmark...A Description of Denmark in the Year of our Lord 1992* című munkáját. Szokatlanak tűnő véleményének központi gondolata az, hogy a dán nép nem nemzet, hanem egy törzs. Közösségük összetartó ereje az, hogy mindenki rendíthetetlenül megbízik a másokban. A szerző arra keresi tehát a választ, hogy 1500-tól kezdve hogyan alakult át a dán társadalom, hogyan lett a fejletlen agrárszögből fejlett, jóléti állam.

A kiindulási alap a XVI. század eleje, ekkor a Dán Királyság a térség vezető állama volt, hiszen az eszkimótól a norvégon és dánon át a németig több országot és népet foglalt magába. Norvégia évszázadokon át a Dán Királyság belső piaca volt, akárcsak a Habsburgoknak Magyarország. Jelentős korszakhatárnak tekinthető a Kalmari Unió felbomlása (1523). Mindez érdekes módon egybeesik az új világgazdasági rendszer kialakulásával, amelyben a Balti-tenger vidéke Nyugat-Európát látta el nyersanyagokkal és mezőgazdasági termékekkel, ami azt

is eredményezte, hogy többé már nem regionális kérdés volt az, hogy mi történik ebben a térségben. A szerző a Balti-tenger egykori gazdasági-politikai szerepét a Perzsa- (Arab-) öböl jelenkori jelentőségéhez hasonlítja.

A következő évszázadokban gyakorlatilag minden politikai változás területi csökkenést eredményezett, de eközben kialakult a modern dán állam. A XVI–XVII. században a svédekkel való állandó rivalizálás a balti térség feletti hegemóniáért folyt. A hétéves északi háborúban (1563–70) és a kalmari háborúban (1611–13) még nem történtek területi változások, majd mindkét ország beavatkozott a harminc éves háborúba, ami a dánok számára végzetes lett (1625–29). A dán uralkodó német birodalmi fejedelemeként lépett be a háborúba, a dán nemesség határozott tiltakozása ellenére. Majd a XVII. század közepén (1645–60) Svédország megszerezte Bohuslen és Halland tartományokat, valamint a Skane-félszigetet. 1660-ban a nagyhatalmak beavatkozása nyomán alakultak ki a máig érvényes határok. 1720 után mindketten egy új vezető hatalomnak adták át helyüket: Oroszországnak.

A XVII. század a legbékésebb korszaka a dán történelemnek, amit Anglia 1801-es és 1807-es, Koppenhágát fenyegető magatartása szüntetett meg. E beavatkozások miatt lett az ország Napóleon szövetségese. Ezért azonban nagy árat kellett 1814-ben fizetni: a nagyhatalmak elvették Norvégiát, ami Svédországgal lépett perszónálunióra. Még a legyőzött Franciaország sem vesztett ennyi területet... Ezután már csak két meghatározó nép élt a királyságban: a dán és a német. Nem sokáig tartott ez az állapot sem, mert a korszak egyik uralkodó áramlata, a nacionalizmus életre hívta a német egységet. Ennek fájdalmas következménye volt a hercegségek – Schleswig és Holstein – 1864-es elvesztése. Ez a katasztrófa egyébként a szerző szerint nagy befolyással volt a modern dán mentalitásra is. Dánia mindig akkor vesztett jelentős területeket, amikor nagyhatalmi szerepet próbált eljátszani – vélik a radikális-pacifista dán történétírók. Ez máig meghatározza a dániai történelem-oktatást is („1864-szindróma”).

Dánia tehát a folyamatos háborúk eredményeképpen az egykori nagy és heterogén birodalomból Európa egyik legkisebb államává vált, még Svájc lakosság száma (1 millió) is meghaladta Dániáét. Így viszont homogén lett, s az államot alkotó sok nép közül immár csak a névadó népcsoport volt azonosítható magával az állammal. Ettől a kortól számítható az igazi nemzeti ébredés és a modernizáció. A németektől való távolságtartás határozta meg a következő majd száz évet, de végül a semlegesség politikája is csődöt mondott, hiszen a náci Németország 1940-ben egy nap alatt megszállta az országot. Így gyakorlatilag nem volt más választás, mint belépni a NATO-ba (1949-ben).

A területi változások mellett még nagyobb változások zajlottak le a társadalomban és a gazdaságban. 500 évvel ezelőtt Dánia feudális állam volt, melynek lakói a katolikus egyházhoz tartoztak. 1536-ban azonban megtörtént a szekularizáció, és létrejött az egyetlen dán nemzeti egyház: az evangélikus egyház, amelynek az uralkodó volt a protektora. Az elkobzott javak természetesen a királyi vagyont gyarapították. Átalakult az egyház szerepe is, most már az emberek javát kellett szolgálnia, részt vett tehát az oktatásban, a szegények és betegek gondozásában. Ez is erősítette a dánok szociális érzékenységét. A szekularizáció révén a feudális Dániában a megművelhető terület fele a királyé lett, míg 44 százaléka a nemesek kezén volt, és csak a maradék 6 százalékát művelték ekkor szabad kiscgazdák. A szerző szerint a XIX. század mégis a farmerek győzelmét hozta, s a kezdetben nagy királyi hatalom lassan elenyészett. Míg a középkori állam jelentős bevétele volt 1429-től a Sund-vám, 1658-ban azonban ez is megszűnt, mert az Oresund nemzetközi vízi út lett, s így a királyság pénzügyei egyre kevésbé voltak egyensúlyban. Társadalmi ellentétet szított továbbá például a nemesek adómentessége. Az örökletes és egyben abszolút monarchia 1660-as bevezetése után a nemesi adómentesség gyorsan megszűnt!

A korszaknak még két törvénye határozza meg a mai napig Dánia arculatát. Az első a Dán-törvénykönyv, ami 1683-ban keletkezett, és a civil társadalom és az állam közötti viszonyt szabályozza, s 1849-ig meghatározta az ország életét, de hatása a jelenig él. Bizonyos értelemben a Code Napoleon előfutára volt a kialakított jogrend. Igazán fontos következménye a dán nép számára az volt, hogy az állam nem ellenség volt, hanem ellenkezőleg, barátta, szövetségessé és védelmezővé vált. A dán vezetés sosem várta be a forradalmak bekövetkeztét, reformokkal mindig elébe ment. A másik fontos rendelkezés az agrárreform, aminek eredményeképpen végül is kialakulhatott a modern farmergazdaság.

A történész szemével a nagy agrárreformok eredményeképpen a dán mezőgazdaság önellátóból átalakult piacorientált mezőgazdasággá, hiszen a régi rendszer már nem tudta kiszolgálni a megnövekedett igényeket. 1788. június 20-án a parasztság jelképes egyenjogúsításának dátuma, megszűnt a röghöz kötés. 1733 óta ugyanis a jobbágyság fiainak tilos volt elköltözni onnan, ahol születtek. A reform eredményeképpen a következő két-három évtizedben kialakult a farmergazdaság, a korábbi 60 ezer bérlő közel kétharmada ugyanis meg tudta váltani a bérleményét állami kedvezmények révén. 1799 után az állam külön adókkal szankcionálta a feudális maradványok eltörlésében nem jeleskedő birtokosokat! Ezek után nem meglepő, hogy Dániában nem tört ki forradalom a francia példa ellenére. A kormányzat 9 hektárban (20 acre) határozta meg a minimálisan életképes önálló birtok nagyságát – már 1819-ben!

A szerző szerint az 1783 és 1872 között élt N. F. S. Grundtvig talán jobban befolyásolta Dániát, mint bármely más politikai vagy ideológiai mozgalom. Jelmondata: „Először ember, aztán keresztény”. Alapvetően, mint jelentős iskolaalapítót tartják számon. Liberális meggyőződése szerint középiskoláit (Népi Középiskola, „népfőiskola”) az életnek alapította, amelyet túlnyomórészt a farmerek gyermekei látogattak, szemben az állami elitképzéssel, mely konzerválta a társadalmi különbségeket. 1844-ben Roddingban nyitotta meg kapuit az első

ilyen intézmény, de rohamosan újabbak követték olyannyira, hogy 1900-ban már 75 létezett. Az ország sorsa iránt érdeklődő, felelős állampolgárokat ezekben az intézményekben kezdték kinevelni. Neki köszönhető, hogy a dán társadalomban jelen van a tolerancia, és a nyitottság.

Ami a jóléti állam fejlődésének további kezdeményeit illeti, az abszolút monarchiát csak az 1848-as forradalmi hullám tudta elmosni, de itt ez is vértelen volt. Az átalakulás eredményeképpen 1849. június 5-én adták ki az ország első alkotmányát, ami erősen liberális szellemben fogant meg. Mivel ebben a rendszerben a földbirtokosok a szerző szerint nem szívesen vettek részt a képviselőjelöltek között (nehogy alulmaradjanak egy közrendűvel szemben), az 1864-es kudarc után új, konzervatívabb alkotmányt sikerült elfogadtatniuk. Ettől kezdve a király nevezte ki a képviselők egy részét (akárcsak Szerbiában 1859–1889 között).

Az 1864-es, Poroszországtól és Ausztriától elszenvedett vereség kulcspont volt a dán történelemben és máig nagy hatással van a dán identitásra is. Tudatosult, hogy egy kis néphez tartoznak, s mindenki tudta, hogy a következő vereség most már végzetes lehet. Ha 1870-ben a dánok beavatkoznak a háborúba a franciák oldalán, valószínűleg ma egy német tartomány viselné Dánia nevét. A XIX. század végén, illetve a XX. század első éveiben, a belpolitikai harcokban formálódott ki a négy máig vezető párt: a szociáldemokraták, a liberálisok, a radikális liberálisok és a konzervatívok. 1864-től a liberálisok állandó követelése volt az alkotmány megváltoztatása, és ezt töretlen ellenzéki szerepükkel 1901-ben sikerült elérniük. A győztes pártból 1905-ben a radikális liberálisok 15 képviselővel kiváltak. A nemzetközi munkásmozgalom 1871-ben érte el Dániát, de itt soha nem vett fel marxista vonásokat. A szociáldemokraták 1884-ben már be is kerültek a parlamentbe, ahol súlyuk egyre csak növekedett, mígnem 1924-ben relatív többséget tudtak szerezni. Más pártok támogatásával 2001-ig kormánytényezőik voltak.

A mezőgazdaságban a gabona nemzetközi árának csökkenése miatt a XIX. század utolsó harmadában újabb átalakulásra került sor. A farmerek rákényszerültek arra, hogy szövetkezeteket alapítsanak, pl. közös vágóhidakat üzemeltettek, és feldolgozták saját termékeiket, pl. sajtgyártás. Igen gyorsan elterjedtek, 1900-ban már 950 ilyen szövetkezet létezett. Ezek a szövetkezetek az élet más területén is szerepet játszottak, hiszen szövetkezeti bankokat is alapítottak, amelyek a helyi beruházásokat finanszírozták, pl. az áramtermelés megindítása.

A századfordulón indult el az ipari forradalom első hulláma, ennek dán sajátossága, hogy jellemzőek az apró üzemek, átlagosan 19 foglalkoztatottal. A kormány tudatos politikájára jó példa, hogy 1919-ben földreformot hajtottak végre, ami a megművelhető terület 10 százalékát érintette. A cél az volt, hogy a vidéki nincstelen réteg ne költözzön be a városokba, és ne növeljék a szociáldemokraták szavazóbázisát, hanem maradjanak inkább vidéken farmerként. Így jött létre újabb 20 ezer gazdaság. A reformnak köszönhetően a régi földbirtokosok ekkor vesztették el kiváltságaikat, és felgyorsult magának a rétegnek az eltűnése is. „Természetesen” a nagy világgazdasági válság Dániában is súlyos munkanélküliséget eredményezett. Ezt a kormánynak különböző intézkedésekkel sikerült csökkentenie.

1950/60 közt indult el a második ipari forradalom, ami Dániát mindenestől fejlett ipari-agrár országgá formálta át. Ezzel párhuzamosan indult el a „A jövő Dániája” nevet viselő manifesztum, melynek megvalósítása jelentette a dán jóléti államot.

A szerző szerint ebben valósul meg az egymás iránti dán szolidaritás. Egy hasonlattal próbálja meg érzékeltetni ezt az érzést, eszerint a társaság minden tagja úgy ül körbe egy táborúzet, hogy hátat fordítva a sötétségnek válluk összeér, középről a tűz fénye adja a világosságot, mindeközben a biztonság és bajtársiasság érzése és a nagy közösséghez való tartozás hatja át őket. Az ilyenféle erős baráti kapcsolat nem irányul egyetlen speciális külső ellenség ellen sem, de közben bármilyen ismeretlen erő ellen megvédheti a közösség tagjait. Ez nem „mi és te”, hanem „mi és mi” tudat, ami nem könnyen magyarázható a nacionalizmus teóriáival.

Ezért gondolta tehát Sir James Mellon, hogy a dánok egy törzs, mert erős a társadalmi összetartozás érzése, az egymás iránt érzett felelősségtudat. Demokratikus gondolkodásmódjukra jellemző, hogy a felmerülő problémákat együtt, konszenzusereséssel oldják meg. Jens Otto Krag egykori miniszterelnök 1973-ban egy cikkében írta le, hogy a dán társadalom magja végső soron a munkások és a farmerek, akik szintén támogatják a demokráciát.

A szerző az utolsó oldalakon megválaszolja a kérdését, miszerint a dánok törzs vagy nemzet. Eszerint törzs, amely a XIX. században a nemzetközi események és a modernizáció hatására lassan nemzetté fejlődött. A nyelvhatár 1920-as politikai határrá válása fejlődésüknek azt az egyediségét eredményezi, hogy az állam, a nép, és a nemzet határai egybeesnek. Ennek szembeutnő megvalósulását a dán jóléti modell jelenti, amely alapvetően a régi falusi közösségre emlékeztet. A globalizáció hatásai miatt mindez most veszélybe került, de a szerző sir James Mellonnal egyetértve hisz abban, hogy a dánok képesek lesznek megoldani az újabb feladatot, mint azt már annyiszor tették a múltban.

A könyv az olvasó számára nyilvánvalóvá teszi a dán fejlődés fordulópontjait. A dán viszonyokra és mentalitásra jellemző az alábbi két példa: 1814-től minden gyermeknek kötelező iskolába járnia. A politikai elit felelősségének tudatos vállalására jellemző, hogy az 1864-es vereség után a miniszterelnök nemcsak lemondott, hanem önkéntes száműzetésbe vonult Új-Zélandra, majd négy év múlva lelkeszként tért vissza.